

A KÖRÖSI KÖZÉPKORI TEMPLOM

KÓNYA ÁDÁM

A Kovászna megyei Kökös északkeleti szélén emelkedő unitárius templomot eddig nem emlegette a szakirodalom. Sem Orbán Balázs, sem Virgil Vătăşianu vagy Grigore Ionescu legújabb összefoglaló munkái¹. Az utóbbi évtizedig ugyanis, ez a templom, amolyan XVIII. századbeli épület benyomását keltette. Az érdekes, 1718-as évszámmal datált déli bejáró, a szegmentívben végződő, szentély nélküli alaprajz, a barokkos szószék és ablakok egyaránt megerősítették ezt a véleményt. 1954-ben azonban tűzvész pusztította el a templomot s a csupasz falokról, részben az atmoszferikus folyamatok hatására, részben pedig kincskeresők turkálása következtében, középkori eredetre valló falfestmények, festett béli-letű ablaküreg, valamint egy megcsonkított szentségtartó került a napvilágra.

A helyreállítással kapcsolatos tervek elkészítése végett, a brassói tervezőintézet 5403 számú, 1962-ben kibocsátott engedélye alapján, helyi munkaerővel feltáró munkát folytattunk a templom építéstörténeti kérdéseinek tisztázására. Először a déli falon előtűnt ablak kibontására került sor. A széleken 120×40 cm-es, középen 100×17 cm-es ablak belső részüjét rendkívül érdekes, négyzet alakú mezőkben elhelyezett festett rozetták díszítik (1. ábra). Noha az ablak csúcsívben végződik, méretei és formája alapján, a környékbeli román stílusú ablakokhoz áll közel². Ugyancsak a déli falon sikerült kibontani, a templom eredeti, szintén koragótikus bejáráját. (3—4. ábra). A 170×88 cm belvilágú ajtó kőkeretét kváderkövekből formálták ki, míg a csúcsívet, a könnyebben faragható édesvizi mészkőből. (2. ábra). A kőkeretet borító, feltehetően középkori vakolaton, vöröses festés nyoma látható. Az ajtómélyedés két oldalán épen megmaradt, a védelmi célokra használt keresztgerenda elhelyezésére szolgáló két falüreg. Az ajtómélyedést fentről lezáró cserefaszemöldökdeszka, a vastag vakolatréteg alól is szenesedett felülettel tűnt elő, ami valószínűleg egy XV., esetleg XVI. századeleji feldúlás emléke lehet.

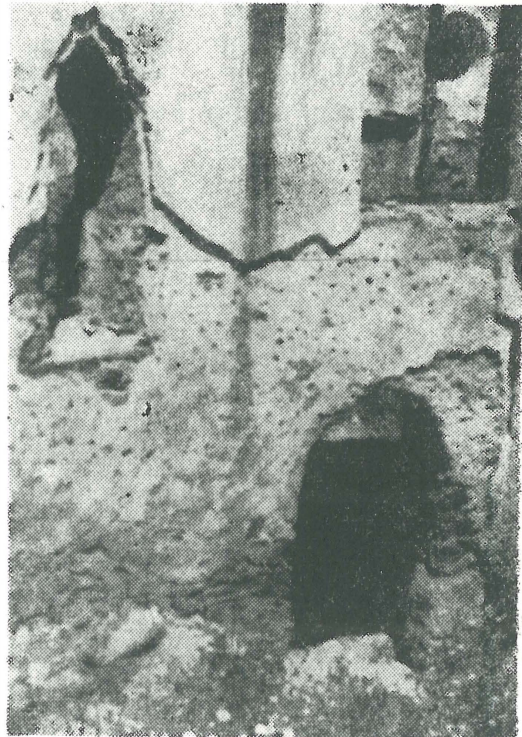
1. ábra

2. ábra

3. ábra

4. ábra

Mivel a templom déli falának belső oldalán a falfestmény keleti szegélydíszítménye, valamint a fal rakásában mutatkozó törés egyaránt a templom mai, keleti részének utólagossága mellett tanúskodott, annak belterületén egy kutatóárkot húztunk. Ennek eredményeként, átlagosan 60—80 cm mélységben előkerült az eredeti, félköríves záródású szentély (apszis) alapzata³. Ennek a lebontása után épült tehát a templom mai keleti fele. Ez a bővítés azonban a XVI. sz. vége előtt történhetett, amikor az épületet még katolikus templomként használták. Erre utal a faragott és utólag megcsonkítva bevakolt szentségtartó kötömbje az eredeti helyen, a közelében levő középkorias mécsstartó fülkék⁴, valamint a keleti falon megmaradt, kezét ábrázoló falfestmény-töredék (a helyreállításakor sajnos leverték). A szegmentíves záródás, noha ritkább, ismerünk, formában és korban egyaránt egyező példát⁵. A bővítéskor került sor a templom falának mintegy másfél méterrel történő magasítására is.

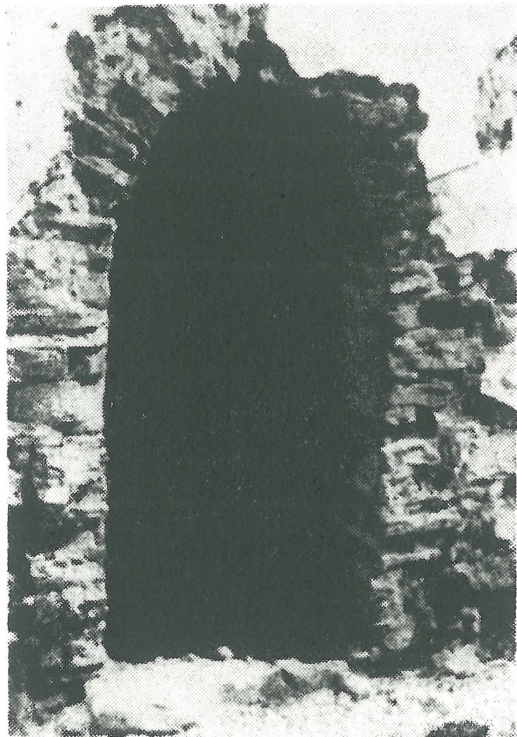
A templom északi falán mutatkozó utólagos berakás kibontásával újabb, lapos homokkővel, fent részben téglával kirakott csücsíves nyílású ajtó (5. ábra) került napvilágra (150×75 cm belvilág). Az ajtómélyedés külső elhelyezése, a hajó északi falához csatlakozó sekrestye létét tettelezte fel, amit az újabb kutatóárók igazolt is. A 3,75×2,80 m kiterjedésű, 60 cm falvastagságú sekrestye azonban, a templom építése és annak bővítése közti két évszázad során épülhetett, mivel a sekrestye-fal nem épült bele szervesen a hajó északi falába, sőt annak a külső oldalán ma is látható falfestménytöredékek a sekrestye falának csatlakozása alatt is folytatódnak.

A templom déli falán, a bővítés szakaszán, még egy bejáró nyoma látszik, amely, a gótikus ajtó befalazása után, a XVIII. sz. elejéig szolgálhatott ajtónyílásként. Ekkor, mivel ez is aszimmetrikus helyzetű volt, középen áttörték a déli falat és elhelyezték a mai bejárat kőkeretét; aminek áldozatul esett, az éppen ezen a részen befalazva, addig bizonyára fennmaradt, második középkori ablak. A mai ajtókeret három homokkőlapból áll. Díszítése kétoldalt, lent akantuszlevelekből formált egy-egy rozettával kezdődik, majd szintén reneszánsz izlésű keretelés fut végig, míg fent lapos számrhátú csücsívben végződik. (6. ábra). A faluban ma is élő hagyomány szerint, egy török fogságból hazatért katona faragta volna az ajtókeretet. A számrhátú ív eredetét mindenesetre helyesebb a Kárpátokon túli hatásra visszavezetni, mint a későgótika megkésett emlékének, vagy éppenséggel későgótikus-korareneszánsz ajtókeretnek tartani, (amelyen az 1718-as évszám csupán utólagos volna), mert ennek a profilozása határozottan ellentmond.

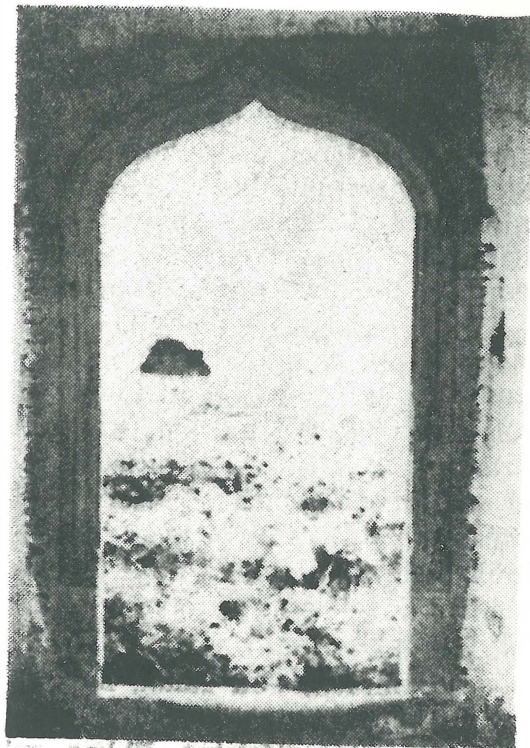
A tűzvész után a leváló vakolat alól előkerült falfestményeket az esőzés, évek során, tetemesen megrongálta. Viszonylag nagyobb felületen maradt meg a templom nyugati falán, a külső hatások miatt azonban elmosódva. Jobboldalt lovas alakokra lehet gondolni, bal felől a harsónákból esetleg az Utolsó Ítélet ábrázolására. A falak külső felületét díszítő festményekből, egyedül az északi oldalon maradt meg egy szegélyrészlet. Mellette a körzövel egykor előrajzolt három dícsfény nagyságából és el-

helyezéséből a Szent Családot ábrázoló festményre következtethetünk. A falfestmény-töredékek konzerválása és vizsgálata a jövő feladata.

Az eddigiek alapján, a kökői unitárius templom a XIII. sz. végén, vagy még inkább a XIV. sz. elején épülhetett (7. ábra). Kisméretű, egyet-

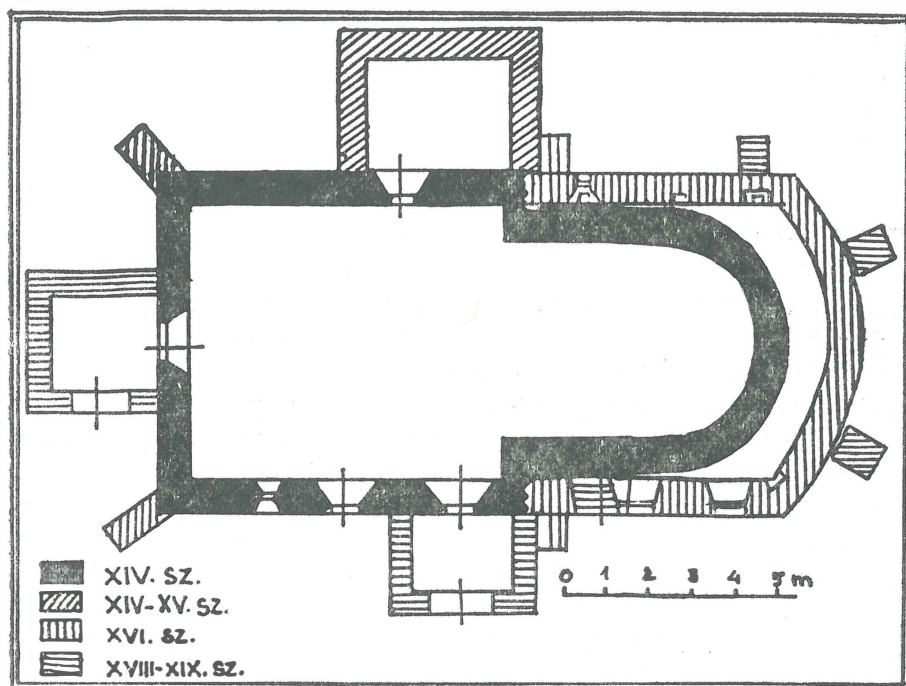
5. ábra

6. ábra

len hajóból ($7,3 \times 6,3$ m) és félköríves apszisból ($5,2 \times 4,5$ m) álló, a három méter magasságot alig meghaladó, keletelt templom volt; déli oldalán bejáróval, attól jobbra és balra egy-egy kisméretű ablakkal. Hasonló ablak lehetett az apszis déli falán is. Az időközben belül és legalább részben kívül is falfestményekkel díszített román-gótikus templom hajójának északi falához sekrestyét is építettek. Valószínűleg egy 1500-körűli tűzvészt követően az apszist lebontották és a hajóval egyenlő szélességű nagyobb szentélyt építettek fel, miközben mintegy másfél méterrel megnövelték a falak magasságát. Ekkor épültek a nyugati épületsarkoknál, valamint az épület-bővítés csatlakozási pontjainál emelt támasztópillérek. Ugyanakkor a gótikus bejárat is befalazták és a déli fal bővítési szakaszán biztosítottak ajtónyílást, amelyet a XVIII. sz. elején megszüntettek és a déli fal közepén nyitották meg a mai bejárati nyílást. Időközben a XVI. sz. második felében, a protestantizmus elterjedésekor lerombolták a sekrestyét, ajtaját befalazták; a súlyosan megrongált falfestményeket és a szentségtartót pedig bevakolták.

A XVIII. sz. végén vagy a következő évszázad elején kaphatta a templom az árkádos portikusokat. Egy időre a nyugati karzathoz feljárati ajtónyílást vágtak a déli falba, amelyet utóbb szintén megszüntettek.

7. ábra

A templomra a közelmúltban felfigyelő műemlékvédelmi szerveink, véleményünk szerint igen helyesen, nem engedélyeztek semmiféle bővítést. A helyreállítás tervét Debreczeni László dolgozta ki, amely biztosítja a feltárt középkori építészeti elemek megőrzését és bemutatását. A helyreállított műemléktemplom, bent id. Sütő Béla, vargyasi népművész festett kazettás mennyezetével gazdagodva, mint Kovászna megye egyik legrégebb épülete várja majd látogatóit.

BISERICA MEDIEVALĂ DIN CHICHIȘ

În anul 1962 s-au desfășurat sondaje la biserica unitariană din Chichiș (jud. Covasna), distrusă de un incendiu în anul 1954, cu scopul de a stabili forma originală și fazele succesive de transformări ale acestei clădiri. Cu ocazia sondajelor au fost descoperite: o ferestruică cu picturi murale, portalurile gotice originale precum și rămășițele sacristiei. În interiorul actual al bisericii, au fost regăsite fundațiile unei abside semi-circulare, iar prezența tabernacolului și a petelor de fresce au dovedit că partea de est a bisericii a fost construită, cel mai târziu în prima parte a sec. al XVI-lea.

Pe baza sondajelor s-a stabilit că biserica a fost construită pe la începutul sec. a XIV-lea, formată din nava actuală și din absida semi-circulară. Ulterior a mai fost adăugată și sacristia. La începutul sec. al XVI-lea biserica a suferit, probabil, un incendiu, după care era înălțată partea actuală de est a bisericii. În cursul sec. al XVIII-lea și la începutul secolului trecut, biserica a mai suferit ultimele transformări neesențiale.

DIE MITTELALTERLICHE KIRCHE ZU KÖKÖS

Im Laufe des Jahres 1962 wurden bei der im Jahre 1954 durch Feuerbrunst vernichteten unitarischen Kirche in Kökös Forschungsarbeiten durchgeführt, um die ursprüngliche Form und Baugeschichte der Kirche zu klären. Bis jetzt war der Ursprung des Gebäudes ins XVIII. Jahrhundert gesetzt. Während der Forschungsarbeiten kam zuerst ein mit Gemälde verziertes Fenster volkstümlichen Charakters und der ursprüngliche ebenfalls frühgotischer südlicher Portal zum Vorschein. Im Inneren der Kirche stiess man noch ant die Grundmauer einer Apsis, die in einem Halbbogen endete. Die Anwesenheit des Tabernakels, der Freskenbruchstücke und der Grundriss des östlichen Teils der Kirche bestätigt, dass dieser spätestens in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts gebaut wurde. An der nördlichen Wand kam noch eine gotische kleine Tür zum Vorschein und aussen die Grundmauer der Sakristei.

Nagy den Ergebnissen der Forschung durfte die Kirche wahrscheinlich Anfang des XVI. Jahrhunderts erbaut worden sein. Sie bestand aus dem heutigen Schiff und der Apsis, welche mit Fresken geschmückt wurden. Später wurde auch eine Sakristei gebaut. Anfang des XVI. Jahrhunderts wurde die Kirche wahrscheinlich abgebrannt, und dann wurde anstatt der Apsis der gegenwärtige östliche Teil der Kirche erbaut. Die letzten unwesentlichen Änderungen wurden im XVIII. Jahrhundert und Anfang des folgenden Jahrhunderts durch geführt.

JEGYZETEK

1. ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása*, III. k., 1871; V. VÁTÁSIANU: *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959; GRIGORE IONESCU: *Istoria arhitecturii în România*, vol. I—II, București, 1963.
2. Feltárva a gelencei és gidófalvi középkori templomok déli falán.
3. Ezt már a helyszínrre előzetesen kiszállt Debreczeni László is feltételezte, azonban munkaerő és idő hiányában, kutatóárkával kellő mélységre nem tudott lehatolni. (Debreczeni László szóbeli közlése).
4. Hasonlóak a gelencei templom hajójának északi falán láthatók.
5. *Archeológiai Értesítő*, 1932. 137—142. old.